

gratieverlening aan de 'vier van Breda'. Volgens Schuyt vertegenwoordigden de vijf gezichten dan ook niet zozeer tegenstrijdigheden in Nagels persoon maar waren het eerder elkaar aanvullende aspecten van diens persoonlijkheid die door de tijd heen voortdurend veranderden in hun onderlinge verhouding.

Schuyt heeft duidelijk veel respect en waardering voor zijn onderwerp maar dat heeft hem niet kritiekloos gemaakt voor de fouten die Nagel maakte en diens blikvernaauwing op latere leeftijd. Hij positioneert Nagels hoogtepunt in zijn werk en maatschappelijk prestige in de eerste helft van de jaren zestig. Na 1965 werd Willem Nagel zich bewuster van zijn eigen positie in de samenleving, wist hij wat er van hem verwacht werd en leefde daar ook naartoe. Zijn authenticiteit leed daaronder, hij overschreeuwde zichzelf soms en zijn blik raakte regelmatig vertroebeld, vooral waar het zijn publieke werk en optreden betrof. Schuyt weet de lijn van opkomst, bloei en neergang overtuigend uit te werken in zeventien hoofdstukken die gegroepeerd zijn rond cruciale momenten en keerpunten in Nagels bestaan. Overall geeft hij de nodige context in een evenwichtige verhouding met het levensverhaal. Samen met de soms wel erg gedetailleerde uitweidingen heeft dat tot een forse omvang van de biografie geleid maar door de spanningsbogen die Schuyt hanteert en de veelzijdigheid van Charles/Nagels bestaan, in combinatie met de soepele schrijfstijl zijn de bijna zeshonderd pagina's tekst zonder meer gerechtvaardigd.

TITY DE VRIES, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Bouwens, Bram, Sluyterman, Keetie, **Verdiept verleden. Een eeuw Koninklijke Boskalis Westminster en de Nederlandse baggerindustrie** (Amsterdam: Boom, 2010, 454 blz., ISBN 978 90 8506 949 2).

Het is een cliché om te constateren dat Nederland een door mensenhanden gemaakt land is, maar dergelijke opmerkingen hebben een kern van waarheid. Dat blijkt eens te meer uit dit fraai geïllustreerde boek over de Nederlandse baggerindustrie, met als rode draad de bedrijfsgeschiedenis van Koninklijke Boskalis Westminster. De onderneming ontstond in 1910 uit de firma Joh. Kraaijeveld en E. van Noordenne. In 1930 werd de firma omgezet in de NV Baggermaatschappij Bos & Kalis. Pas in 1971 ging de vennootschap naar de beurs en verloor het gaandeweg het familie karakter. Het chronologisch gestructureerde boek volgt in ieder hoofdstuk een aantal thema's, zoals de strategie, de markt, de techniek, het personeelsbeleid en de internationalisering. Het boek, vooral gebaseerd op het bedrijfsarchief en voor de laatste periode interviews, geeft door zijn reikwijdte een goed beeld van deze voor Nederland belangrijke bedrijfstak in de negentiende en twintigste eeuw.

Gedurende de negentiende eeuw en een groot deel van de twintigste eeuw waren de meeste baggerbedrijven tamelijk klein en in handen van families waarvan de namen nog bekend in de oren klinken, zoals Bos, Kalis, Van Hattum, Kraaijeveld en Volker. Zij werkten en werken veelal samen bij de uitvoering van projecten, al duurde het tot 1935 voordat een kartelorganisatie ontstond (Centrale Baggerbedrijf). Welke rol het kartel speelde na 1945 komt helaas nauwelijks aan de orde. Opvallend was verder de regionale concentratie in de Alblasserwaard. Rijkswaterstaat (RWS) was veruit de belangrijkste opdrachtgever die de regie stevig in handen hield. Bij de aanbesteding van werken door RWS hadden de baggeraars maar weinig te zeggen over het bestek, de prijs of de uitvoering. Volgens de auteurs veranderde dat met de uitvoering van de Afsluitdijk en de Zuiderzeewerken in het interbellum. De baggeraars hadden steeds meer ervaring in binnen- en buitenland en bovendien trokken ze zelf ingenieurs aan. Toch wordt nergens hard gemaakt dat de relatie

nadien fundamenteel veranderde. Interessant is dat de baggeraars van RWS maar zes procent winst mochten maken, maar dat de uiteindelijke winst op de Zuiderzeewerken ruim boven tien procent lag. Een verklaring voor deze discrepantie geven de auteurs niet. RWS was en bleef een zeer belangrijke opdrachtgever. In de eerste helft van de negentiende eeuw betrof dat onder andere de drooglegging van de Haarlemmermeer en de aanleg van kanalen. Hierna ging het vooral om de verbetering van de toegangswegen naar de havens Amsterdam (Noordzeekanaal) en Rotterdam (Nieuwe Waterweg). De techniek van het baggeren veranderde na de invoering van stoom tot 1950 maar langzaam en Boskalis was in deze periode zeker geen pionier: het bedrijf kocht vooral tweedehands materieel dat op de eigen werf werd gemoderniseerd. Een nieuwe golf van technologische vernieuwing vond na 1945 plaats met de komst van sleephopperzuigers en cutterzuigers.

De baggeraars werkten tijdens de oorlog gewoon door al nam de winst na 1942 wel af en kwamen er steeds minder opdrachten binnen. Wat Boskalis precies heeft gedaan voor de bezetter blijft echter onduidelijk. De naoorlogse wederopbouw en de uitvoering van grote infrastructurele werken (Deltaplan, inpoldering IJsselmeer, aanleg van Europoort en Maasvlakte), wederom onder leiding van RWS, waren voor de baggeraars technisch zeer interessante opdrachten. De opgedane kennis konden ze in ieder geval goed gebruiken bij de buitenlandse expansie.

Het boek gaat uitgebreid in op de pogingen van Boskalis om strategisch minder afhankelijk te worden van RWS. Hiertoe begaf het zich met wisselend succes op de buitenlandse markt, al blijft onduidelijk of men hier niet ook te maken kreeg met sterke overheidsdiensten. Aan het einde van de negentiende eeuw richtte Boskalis zich in eerste instantie op de buurlanden (vooral Groot-Brittannië) en daarna via Nederlands-Indië, ook op Thailand, China en Japan. Vanaf 1950 bood het Midden-Oosten met de expanderende

olie-industrie veel nieuwe mogelijkheden. In de laatste decennia is de toeristenindustrie belangrijk geworden, zoals de aanleg van de bekende Palmeilanden in Dubai. De financiële risico's die hiermee werden genomen waren erg groot, vooral als de landen hun rekeningen niet of niet op tijd bleken te betalen. Dit werd verergerd door de gevolgde diversificatiestrategie vanaf de jaren zestig.

Na 1960 volgde Boskalis een strategie van groei door diversificatie tot een groot conglomeraat, inclusief de 'droge aannemerij' en allerlei diensten. Zoals bij meer Nederlandse bedrijven liep dat uit op een complete ramp: er was weinig synergie. Aan het begin van de jaren tachtig was Boskalis praktisch failliet. Door grootschalige saneringen en verkoop van niet-kernactiviteiten, alles wat niet met baggeren te maken had, wist het bedrijf te overleven. Na 2000 zocht de onderneming opnieuw naar mogelijkheden om te groeien, al richtte het zich nog alleen op 'natte bedrijvigheden', zoals de maritieme dienstverlening (de overname in 2010 van Smit Internationale).

In de conclusie wordt de vraag gesteld waarom sommige bedrijven zo lang blijven bestaan en de meeste niet. Leren van het verleden is hierbij volgens de wetenschappelijke literatuur van belang. De auteurs vragen zich terecht af of Boskalis wel heeft geleerd van de rampzalige diversificatiestrategie uit het recente verleden, maar in hun antwoord tonen zij zich optimistisch. Komt dat omdat het een gedenkboek is? Het succes van Boskalis, dat wil zeggen de lange geschiedenis, is volgens hen mede te danken aan de sterke bedrijfscultuur gekenmerkt door een stoere mannencultuur en doe-mentaliteit. Misschien hangt dat samen met de regionale oorsprong van Boskalis.

Roozenbeek, Herman, Woensel, Jeffrey van, ***De geest in de fles. De omgang van de Nederlandse defensieorganisatie met chemische strijdmiddelen 1915-1997*** (Amsterdam: Boom, 2010, 437 blz., ISBN 978 94 6105 102 8).

Het boek *De geest in de fles* van Herman Roozenbeek en Jeffrey van Woensel, beiden werkzaam bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), vertelt het verhaal over 'de omgang van de Nederlandse defensieorganisatie met chemische strijdmiddelen' vanaf het moment dat op 22 april 1915 Duitse troepen iets ten noorden van de Belgische stad Ieper duizenden liters chloorgas op hun tegenstanders lieten afstromen, tot het jaar dat het in 1993 tot stand gekomen en in 1995 door Nederland geratificeerde Chemisch Wapenverdrag in werking trad. Dit betekende dat vanaf dat moment Nederland, dat tot dan altijd het voorbehoud had gemaakt chemische wapens te zullen gebruiken als het door anderen met dergelijke middelen werd aangevallen, 'formeel afstand deed van de mogelijkheid om chemische wapens te verwerven, in bezit te hebben en te gebruiken' (10).

Deze boeiende en met distantie beschreven geschiedenis schiet op enkele punten tekort. De distantie heeft het voordeel dat het niet een boos verhaal is geworden over vuige militairen, politici en wetenschappers die zoiets abjects als chemische middelen gebruiken om hun kleinzielige nationalistische doeleinden te kunnen bereiken. Terecht wordt de discussie van de jaren twintig en dertig aangehaald, waarin menigeen stelde dat de bulk van de doden en gewonden tijdens de Eerste Wereldoorlog niet het gevolg was geweest van gifgas (1 procent), maar van kogels en granaten (de overige 99 procent). Sommigen gingen zelfs zo ver te stellen dat vergeleken met wat wij nu eveneens zeer misleidend 'conventionele wapens' noemen, gifgas een 'humaan wapen' was. Het is een discussie die wel meer aandacht had mogen krijgen, en daarmee komen we bij de kritiekpunten,

zoals het ontbreken van diverse boeken in de literatuurlijst die mijns inziens niet hadden mogen ontbreken zoals L.F. Habers *The Poisonous Cloud* (1986); Donald Richters *Chemical Soldiers* (1992) of Marion Girards *A Strange and Formidable Weapon* (2008).

Ondanks het terechte ontbreken van een morele, afkeurende toon maakte zich bij tijd en wijle een zekere wrevelf van mij meester, vanwege de schijn van objectiviteit die deze afstandelijkheid ook suggereert; een objectiviteit die daarbij een enkele keer opzichtig wordt verlaten, zoals toen over een verklaring uit 1925 nog eens expliciet moest worden gezegd dat daaruit bleek dat Nederland dus niet de intentie had als eerste chemische wapens te gebruiken (63). En dat terwijl kort daarvoor minister van Oorlog Van Dijk nog had verklaard alle opties open te willen houden (76).

Het boek lijkt een echte vraagstelling te missen, tenzij die vraagstelling inderdaad niet meer was dan 'wat was de omgang van [...] etcetera'. Zelf geven Roozenbeek en Van Woensel als hoofdvraag: 'om welke redenen en op welke wijze was het ministerie van Defensie (inclusief zijn voorlopers) betrokken bij de verwerving casu quo de aanmaak, de beproeving, het bezit en de voorbereiding op het gebruik van chemische wapens?'. Maar de 'redenen' zijn vrijwel louter de politieke en militair-strategische, en het 'wat' (en wie!) ontaardt soms in een opsomming van 'alles' wat daarmee te maken heeft. Dit althans op voorwaarde dat het uit de bronnen kan worden opgemaakt. Diverse malen wordt de zin opgeschreven: 'de bronnen geven geen uitsluitel over hoe dit verder is verlopen', waarna het punt – dat vaak net zo goed niet had kunnen worden genoemd – als afgesloten wordt beschouwd. Hierdoor lijdt het boek aan een gebrek aan 'waarom' en wel op het niveau van de lezer, die zich bij menige passage en menig detail afvraagt wat hier zo belangrijk aan is dat het moest worden genoteerd, en het waarom van de (vele) in het boek voorkomende actoren, wier persoonlijke